

nieuwsbrief

vereniging voor de geschiedenis van de ruimtelijke planning

LEGAAT P. DE RIJTER
Subfaculteit Planologie en Demografie
U.V.A.

2^e jaargang 84

2

770.5

nieuwsbrief

vereniging voor de geschiedenis van de ruimtelijke planning

redactie :
Gerry Andela
Theo Siraa
Ed Taverner
Michiel Wagenaar

redactieadres :
Instituut voor
Kunstgeschiedenis
Oude Boteringe-
straat 81
9712 GG Groningen
050-115406

verschijnt :
4x per jaar

abonnements :
Jaarabonnement
f 15,--
Dit bedrag overma-
ken t.n.v.
H.P.G. de Boer,
Vogelzangseweg
272, 2114 CH
Vogelzang.
giro 3784264

2^e jaargang '84

2

INHOUD

Ir. H. de Boer: Gevraagd: een beschrijving van de tuin- en landschapsarchitectuur.

Ir. J. Meeus: Onderzoek naar theorievorming in de landschapsarchitectuur, aan de hand van de IJsselmeerpolders.

Mededelingen

'e komende nummers van de Nieuwsbrief zullen verschillende onderzoeksvelden, die in de Nederlandse Vereniging voor de Geschiedenis van de Ruimtelijke Planning de aandacht krijgen, nader worden aangeduid. Dit nummer is gewijd aan onderzoek op het gebied van de tuin- en landschapsarchitectuur of beter gezegd aan het ontbreken ervan.

Hubert de Boer doet in zijn bijdrage verslag van deze situatie en wijst op de noodzaak van fundamenteel onderzoek op dit gebied. Johan Meeus komt hieraan tegemoet met zijn proefschrift "Op zoek naar een instrumentarium voor ontwerp-critiek in de landschapsarchitectuur" dat eind mei bij de Landbouwhogeschool te Wageningen verschijnt.

Een korte samenvatting van de aanleiding en het resultaat zijn opgenomen in deze Nieuwsbrief.

Hubert de Boer.

Gevraagd: een beschrijving van de tuin- en landschaps-
architectuur.

Geschiedenis van de tuin- en landschapsarchitectuur bestaat uit noteringen van feitelijkheden en anecdotes die geen recht doen aan het belang van het vak. Het vak kent geen theorie, de tuin- en landschapsarchitect hanteert opvattingen die hoogstens aan een bepaalde stijl kunnen worden gekoppeld, maar die zelden lijken te wortelen in een meer omvattende kontekst.

Het is om verschillende redenen gewenst dat er een beschrijving van de tuin- en landschapsarchitectuur wordt opgesteld die verder reikt dan de kartering van de platgetreden en keurig aangeharkte paden van bestaande tuinen en parken. Allereerst valt het op dat de bemoeienis van het vak (ik beperk mij hierbij tot de Nederlandse situatie) niet meer alleen is gericht op ontwerp en aanleg van tuinen, parken en landgoederen. Bij gemeentelijke structuur- en bestemmingsplannen, op de regionale streekplanschaal en bij de opstelling van het nationale beleid met betrekking tot het landschap en de landschapsontwikkeling speelt de tuin- en landschapsarchitectuur vandaag de dag, niet altijd een even duidelijke, rol.

Dan is er naast deze verschuiving van de ontwerpende naar een meer beschouwelijke planmatige inbreng bovendien op deze ruimere schaal van de omgeving de landschapswaardering sterk in de aandacht gekomen, met de meer op analyse-gerichte vakbeoefening. Voorts heeft de tuin- en landschapsarchitectuur een belangrijke inbreng bij landschapsreconstructieplannen, met name bij ruilverkavelingen.

Tenslotte hebben er ook verschuivingen plaatsgevonden in het eigenlijke tuin- en parkontwerpen. Om begrijpelijke redenen worden er nog maar weinig ontwerp opdrachten voor grote particuliere landgoederen verleend. Voor zover de tuin- en landschapsarchitectuur op deze schaal van toepassing is betreft

het ontwerpen voor de stedelijke open ruimte en plannen voor recreatiegebieden.

Bij de geconstateerde verschuivingen is het van belang twee aspecten nader te beschouwen. Het betreft de aard van het werk, het hoe en waarom van het vakgebied en daarnaast de rol van de tuin- en landschapsarchitect en de samenwerking met andere disciplines. Beide aspecten zijn uiteraard niet los van elkaar te beschouwen, maar ten behoeve van de helderheid van de beschrijving van de ontwikkeling van de tuin- en landschapsarchitectuur is meer gerichte studie noodzakelijk.

De aard van het vak

Het vakgebied is zeer oud. De tuinkunst volgt in grote trekken met de opvattingen dezelfde weg als de bouwkunst, maar onderscheidt zich op enkele belangrijke punten. Uiteraard zijn middelen en techniek verschillend, maar dat is, ondanks de hieraan inherente evidente ambachtelijke verschillen, hier van minder belang. Wel van belang is de kenmerkende benadering als het om esthetiek en functionaliteit gaat.

Tuin en park werden eeuwenlang geconcipeerd naar de heersende schoonheidsopvattingen en weerspiegelden daardoor de esthetische idealen van de opdrachtgevers. Met de landhervormingen in het 18de eeuwse Engeland als gevolg van de Parliamentary Enclosures werd voor het eerst een direct verband gelegd tussen het gebruik van het land en de vormgeving van de omgeving. Dit heeft verstrekkende invloed gehad op de ontwikkeling van de Engelse landschapsstijl, een aspect van deze stijl waar overigens nauwelijks aandacht aan is besteed. De achtergronden van waaruit men de ontwikkeling van de landschapsstijl verklaart worden gezocht in het neo-classicisme zoals verbeeld in de schilderkunst, in de natuurfilosofische benaderingen die voortkwamen uit het rationalisme en in de toepassing van Oosterse vormmotieven en het gebruik van tot dat moment vreemde plantensoorten. Nog steeds wordt de landschapsstijl gekenschetst als een reactie op de vormgeving van de barok die het absolutisme zou weerspiegelen.

De oorsprong van deze gedachte is terug te vinden bij de

vroeg 18de eeuwse critici die romantiek propageerden met een ongebonden vormgeving, ten einde de dwingende geometrie van de barok te doorbreken. Het betreft in wezen een schijnreactie op grond van gekunstelde motieven. Opvallend is dat de critici nooit de moeite hebben genomen de stijlontwikkelingen te koppelen aan de occupatieprocessen en de verschillen die hierin zijn aan te wijzen tussen het continent en Engeland voor en tijdens de 18de eeuw. Daaruit zijn mijns inziens belangwekkende bronnen te putten die aanwijzingen bevatten over het ontstaan en de ontwikkeling van de landschapsstijl die van evenveel waarde zijn als de kunsthistorische en de filosofische bronnen.

De geschiedschrijving van deze belangwekkende periode is voor zover het de tuin- en landschapsarchitectuur betreft blijven steken in met citaten aaneengeregen opsommingen, waarin consequent elke poging tot samenhang met bepalende gebeurtenissen anders dan die uit de gevestigde kunstvormen wordt vermeden. Dit valt extra te betreuren, omdat toen de picturesque theorie en praktijk zijn ontstaan, die vanaf dat moment voor de vormgeving van enorme, voor de tuin- en landschapsarchitectuur zelfs vrijwel enig bepalende, invloed zouden zijn. Watkin (1) stelt dat de picturesque, zijnde een Engelse uitvinding, de belangrijkste Engelse bijdrage aan de Europese esthetische ontwikkeling is. Pevsner (2) gaat zelfs zo ver, dat hij de verontachtzaming van de door Price (3) bij diens opstelling over de picturesque theorie gehanteerde begrippen ziet als de missing link in de ontwikkeling van de architectuur tussen de 18de eeuw en onze tijd.

Hoe dan ook, de ontwikkeling van de tuin- en landschapsarchitectuur lijkt vanaf het moment van de invoer van de landschapsstijl vastgelegd. Nog steeds wordt de vorm van tuinen en parken klakkeloos opgesteld aan de hand van de door Price opgevoerde categorieën die onverbiddeijk tot het beoogde picturesque resultaat moeten leiden: afwisseling, contrast, toevaligheid, onregelmatigheid, ingewikkeldheid, prikkeling en verrassing. Theorie? Als het maar kronkelt en asymmetrisch is, met gras, bomen en struiken ga je nooit in de fout.

De gevestigde richting lijkt soms voor enige tijd te worden verlaten, de wijzigende stedenbouwkundige opvattingen en de opkomst van het volkspark geven functionele impulsen en bijvoorbeeld de Amsterdamse School heeft enige invloed op de vormgeving. Door een kleine groep tuin- en landschapsarchitecten worden de ideeën van de Nieuwe Zakelijkheid en van de Opbouw-groep opgepakt, maar nooit is er sprake van een algemene acceptatie van de nieuwe ideeën en het vakgebied blijft zich door middel van de landschapsstijl etaleren.

Wat een theorie leek, bleek niet meer dan een stijloppvatting en dan nog wel een van elastiek. Naar believen kan men de stijl variëren en vermengen met andere, zoals duidelijk naar voren kwam uit de resultaten van de internationale in 1982/83 gehouden prijsvraag voor het park van de XXIste eeuw, La Villette te Parijs (4).

De functionele inbreng van de tuin- en landschapsarchitectuur is altijd een discutabele aangelegenheid geweest. Pas de laatste vijftig jaren ongeveer is er sprake van functionele aspecten in de landschapsplanning. Geavanceerde carterings-technieken maakten het mogelijk om duidelijke inzichten te verschaffen omtrent de fysische mogelijkheden en beperkingen van de omgeving. Maar ook hier is geen sprake van een theorie. Zelfs niet in het Nederlandse ontwerpersklimaat dat zo door-drongen schijnt van functionele benaderingen en afwegingen. De beleidsstukken, al die landschapswaarderingen, het is analyse om de analyse, tot ondergang gedoemd in de dorre uitdraaien van computers. Hier doet zich ook de nodige branchevervaging voor: carteringstechnieken, ecologische afwegingen, planologische beoordeling; allang niet meer het exclusieve werkerterrein van een enkele discipline.

De rol van de tuin- en landschapsarchitect.

De grote verschillen in de maatvoering in tuin- en landschap, de toenemende complexiteit van de opgaven en de kritische begeleiding vanuit de samenleving hebben duidelijk invloed

op de taak van de tuin- en landschapsarchitect van vandaag de dag. Hij is niet meer alleen de begenadigde ontwerper van tuinen en parken, het vakgebied heeft bemoeienis met alle facetten van de ordening en inrichting van de ruimte. Er zijn dan ook veel overlappingen met andere vakgebieden. Met name in de ontmoeting met inrichtende disciplines zoals civiel- en cultuurtechniek is het functionele aspect in het geding, terwijl stedenbouwers en architecten (en tegenwoordig soms ook beeldende kunstenaars) zich eveneens met de vorm van de niet-bebouwde ruimte bezighouden. Daarnaast zijn er in het analytische gebied van het vak slecht afgebakende grenzen met landschapsecologen, bodemkundigen en fysisch-geografen en als het om de landschapswaardering gaat, vindt de tuin- en landschapsarchitect perceptiepsychologen en sociologen naast zich.

Allemaal samenwerkingsverbanden waarbinnen voortdurend de vraag aan de orde is over de waarde van de inbreng van het ontwerp (en dan dus niet alleen van dat van de tuin- en landschapsarchitect). Een frustrerende situatie die nogal in de hand is gewerkt door het ontbreken van verklaringen over de inbreng van het vak aan de hand van een fundamenteel kader (5). De afwezigheid hiervan verklaart tevens het gebrek aan discussie binnen de wereld van de tuin- en landschapsarchitectuur.

Het vakgebied is omschreven aan de hand van feiten; waar het aan ontbreekt is een heldere uitbouw van een beschrijving gericht op de relatie van de beeldmiddelen die men in het vak hanteert en de omstandigheden waaronder bepaalde vormen ontstaan. Jellicoe (6) heeft tot nog toe de beste aanzetten in deze richting opgesteld, een recente publikatie van Smienk c.s. (7) over Palladio is in deze eveneens interessant.

Er zijn vele aanleidingen om als uitgangspunt te dienen voor een beschrijving en er dienen zich talloze onderwerpen aan. De 18de eeuw zit stikvol vraagtekens als het gaat om het ontstaan van de landschapsstijl, waarvan de hele verdere

ontwikkeling trouwens nooit in bredere context is onderzocht. De samenhang tussen stedelijke ontwerptheorie en de ontwikkeling van het volkspark is pas in aanzet aangeduid (8). Verschillen in vormopvatting tussen Scandinavische, Duitse, Nederlandse en Angelsaxische scholen worden overal genoemd, maar zijn nooit nader onderzocht. Vorm en ontwerp op regionale schaal is onderwerp van een uitgebreide verhandeling over het landschap van de IJsselmeerpolders (9), maar lijkt nauwelijks toegepast of verder uitgediept (10). Er valt alleen te concluderen dat de tijd meer dan rijp is voor stellingnames vanuit de tuin- en landschapsarchitectuur, de geloofwaardigheid in dat vak is er zeer mee gediend.

Bronnen

1. David Watkin, *The English Vision*, 1982.
2. Nikolaus Pevsner e.a., *The picturesque garden and its influence outside the British Isles*, 1974.
3. Uvedale Price, *Essay on the Picturesque*, 1794.
4. Hubert de Boer en Hans van Dijk, *La Villette*, Wonen-TA/BK 12-83.
5. Hubert de Boer, *Contour*, september 1983.
6. Geoffrey Jellicoe, *Studie in Landscape Design*, 1960, 1966.
7. Gerrit Smienk e.a., *Palladio*, Wonen-TA/BK 19-83.
8. Gerrie Andela, *Oorsprong en geschiedenis van het Volkspark*, Wonen-TA/BK 9/10-77.
9. NIROV, *Het toekomstige landschap van de Zuiderzeepolders*, 1929.
10. Koos Bosma en Gerrie Andela, *Het landschap van de IJsselmeerpolders*, 1983.
Zef Hemel, *Boerentuin staat model voor Noordoostpolder*, Wonen-TA/BK 20-83.

Johan Meeus.

Onderzoek naar theorievorming in de landschapsarchitectuur,
aan de hand van de IJsselmeerpolders.

1. Inleiding

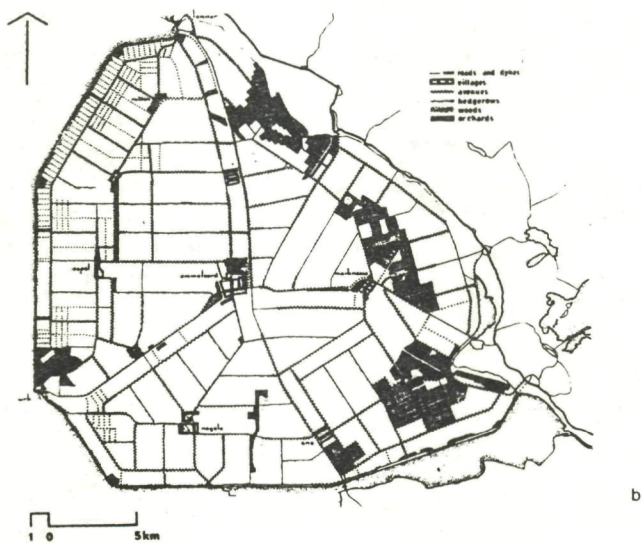
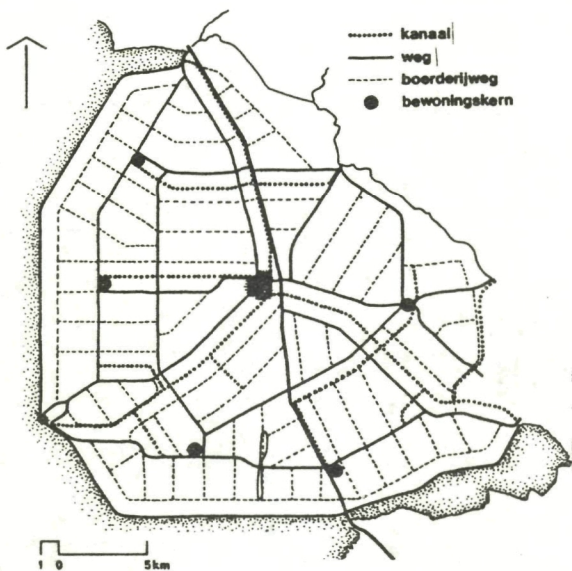
Binnen de landschapsarchitectuur komt een discussie over de vorm van het landschap maar heel moeilijk op gang. Ontwerpen zijn niet gemakkelijk te interpreteren. Intenties achter ontwerpen laten zich nog moeilijker bespreekbaar maken. Er is zelfs sprake van weerstand tegen dit soort discussies onder vakgenoten. Wanneer ontwerpen bespreekbaar worden kan er tevens kritiek op geleverd worden. Er blijkt geen traditie te bestaan waarin ontwerpers onder elkaar de intenties achter de vorm blootleggen. Er is geen vakmatig debat over de vorm van het landschap mogelijk omdat er geen algemeen aanvaardbaar begrippenkader is ontwikkeld in de landschapsarchitectuur. Dit is de reden waarom een vakdebat over het hoe van een landschap vaak uitloopt op een patstelling. Daarom gaan veel ontwerpers dit debat uit de weg en verschuilt men zich achter psychologische rationalisaties. Enkele daarvan zijn:

- 'Over schoonheid van het landschap valt niet te twisten'.
- 'Intenties achter de vorm zijn persoonlijke notities die niet vatbaar zijn voor interpretatie of kritiek'.
- 'Kritiek op ontwerpen is een verkapte vorm van schoolstrijd tussen ontwerpers'.

Door middel van onderzoek naar theorievorming wil ik een instrumentarium voor ontwerpkritiek aanreiken, om een discussie over intenties achter de vorm van het landschap beter te kunnen voeren.

2. Landschapsarchitectuur als mengsel van vaardigheden, inzicht, kennis en theorie

Het onderzoek gaat van start vanuit de vooronderstelling dat er een expliciete ontwerptheorie door waarneming en analyse

- a. Verkavelingsplan Noordoostpolder, 1937, uit: F. van der Bom; Het verkavelingsplan voor den Noordoostelijke polder, Nota Bureau Noord Oost polder van de Dienst Z.Z.W., Alkmaar 1937.
- b. Bepantingsplan NOP, 1948, archief SBB Utrecht.
- c. Landschap NOP, 1979, bron: Topografische Dienst.

blootgelegd zou kunnen worden.

Kort en bondig geformuleerd is de doelstelling het verkrijgen van een beter inzicht in een theoriemodel, dat adequaat is voor landschapsarchitectuur en planologie.

Door middel van ontwerpanalyse zouden de impliciete vooronderstellingen, regels en wetten gereconstrueerd kunnen worden.

Discussie daarover met ontwerpers, planners en betrokkenen zou de weg kunnen openen naar een bewuste keuze voor een alternatieve ontwerptheorie, met een andere combinatie van ontwerp-regels en ook nieuwe regels.

Met als voorbeeld een ontwerpanalyse van de Noordoostpolder en Oostelijk Flevoland zouden, zo luidde de hypothese, verschillende ontwerptheorieën opgespoord kunnen worden.

Ontwerpanalyse Noordoostpolder

In de nevenstaande tekeningen zien we het oorspronkelijke verkavelingsplan van de Noordoostpolder uit 1937 (a), het beplantingsplan uit 1948 (b) en een kaart van de toestand van het landschap anno 1979 (c).

Een analyse van deze drie kaarten levert enkele ontwerpprincipes op.

De ruimtelijke structuur van zowel beplantingsplan als het landschap is sterk volgend ten opzichte van de agrarische verkaveling. De meeste beplanting is aan de wegenstructuur gekoppeld.

Uit het ontwerp spreekt een nog sterkere hiërarchische ordening van kleine naar grote ruimten dan in het huidige landschap valt waar te nemen.

De laan, rechtlijnig ruimtelijk element met aan twee kanten bomen naast een weg, komt als ruimtevormend element zowel in ontwerp als in het landschap sterk naar voren.

Er zijn zelfs aanzienlijk meer lanen in het huidige landschap aanwezig dan oorspronkelijk de bedoeling was. Dit komt doordat wegen met aan beide zijden struweel niet als zodanig zijn uitgevoerd dan wel bij het beheer in lanen zijn omgezet.

Zowel de kleinste als de grootste trap in de ruimteliërarchie, de kavelruimte en de open middenruimte, valt in het huidige

landschap niet meer te zien. De kavelruimte is nooit aangelegd. De middenruimte wordt geleed en gedeeld door beplantingen van lanen en boerenerven en is daardoor niet meer open.

Doelstellingenanalyse Noordoostpolder

Wanneer men het historische materiaal van onderzoeken en toelichtingen ¹⁾ nagaat, valt daaruit een doelstellingenanalyse te maken. Hieruit valt een visie op de aanpassing van ruimte en samenleving te reconstrueren. Voor de Noordoostpolder komt men dan op het volgende:

De polder moet zo worden ingericht dat de landbouwbedrijven doelmatig gevormd worden. Dit levert, bij een bepaalde stand van de techniek, een ideale kavelmaat en kavelvorm op. Schakeling van de ideale kavel en aanpassing aan de grondsoort, levert kleinere bedrijven aan de rand en grotere (akkerbouw)bedrijven in het midden van de polder. De produkten van het landbouwbedrijf moeten af- en aangevoerd kunnen worden. Daarom verkeerswegen en waterlopen. Deze moeten bovendien zo geordend zijn dat het gevaar van monotonie in het landschap wordt omzeild. Hieruit volgt ondermeer dat er middenin de polder een hart moet liggen gevoed door aders van wegen en waterlopen, met radiale wegen naar het hart en ringwegen daaromheen. Het landschap moet, zo stellen de ontwerpers, een afspiegeling van de rationaliteit van de landbouwverkaveling zijn. Daarom worden de wegen en waterlopen die de aders vormen nog eens extra van laanbeplanting voorzien. Zo zou een 'assenkruis' moeten ontstaan.

Bossen komen op die plekken waar de bodem niet geschikt is voor de landbouw. Bovendien moet er gewoond kunnen worden in dit vrij open landschap. Middenstanders en arbeiders wonen in de kernen en hebben behoefte aan een gesloten groengebied dicht bij huis. Vandaar dorpsbosjes die beschutting moeten bieden.

Geen ruimtetherarchie, toch ordening

Welke conclusies kun je op basis van deze ontwerp- en doelstellingenanalyse trekken? Het verhaal van de ruimtetherarchie als

basisordeningsprincipe voor de polderruimte wordt gelegitimeerd met een beroep op de natuurlijk voorkomende hiërarchie in de plattelandssamenleving. De ruimtelijke hiërarchie wordt sterk afgezwakt, waardoor de ordening van kleine naar grote ruimten niet valt te herkennen.

Toch is er een zekere eenheid in het landschap van deze polder ontstaan. Hieruit blijkt dat andere ordeningsprincipes de overhand gekregen hebben. Zeer sprekend in ruimtelijke zin zijn de boerenerven die ritmisch verspreid over de polder liggen. De veel gebruikte laan blijkt de ruimte in de polder sterk te delen terwijl de verkeersruimte tussen de bomen begeleidend werkt. Bovendien zijn ruimtelijke elementen als vaarten en tochten, die oorspronkelijk enkel en alleen verkavelingstechnisch worden beargumenteerd, sterk ordenend, vooral in samenhang met wegen en beplanting.

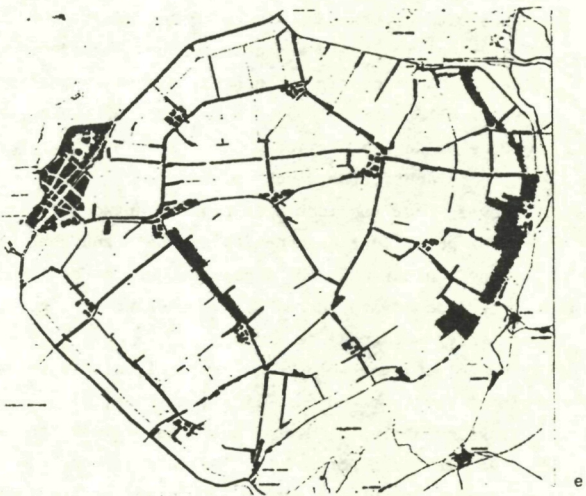
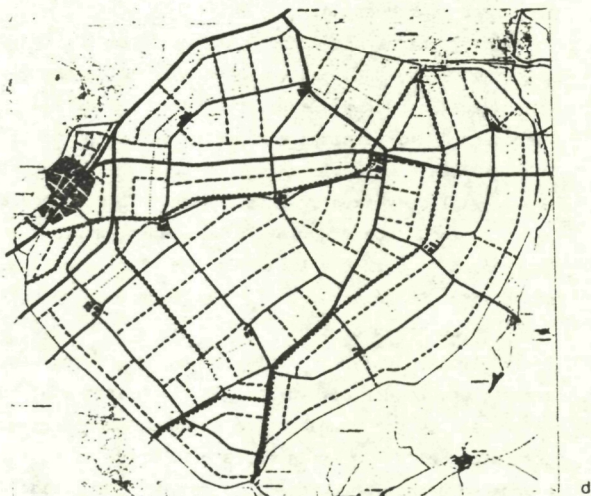
Doelstellingenanalyse en ontwerpanalyse leveren meerdere tegenspraken op. Zonder dit volledig af te leiden (dat zou in dit kader veel te ver gaan) kan het landschapsontwerp van de Noord-oostpolder als volgt geïnterpreteerd worden:

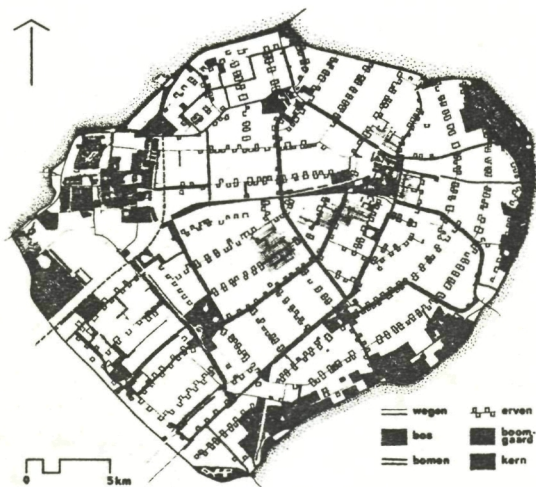
- Wanneer eenmaal de grote lijn van de hiërarchische ruimtelijke ordening door middel van lanen is bepaald, hoeft er geen ontwerpverantwoording meer gegeven te worden. Zo is het uiteindelijke beeld van deze polder grotendeels bepaald door een absoluut begrip van schaal, met vaste maatverhoudingen. Bijna alle ruimten hebben een vaste verhouding tussen de korte en de lange zijde van 1:2 à 3. Maten groter dan 6 km komen slechts sporadisch voor.
- Hoewel in de toelichtingen bij het ontwerp veelal de indruk wordt gewekt dat de ordening van het landschap volledig rationeel uit technische mogelijkheden van de landbouw, de grond, de afwatering en het verkeer wordt afgeleid blijkt dit niet het geval te zijn.

Impliciet gehanteerde ontwerpprincipes, als de veelvuldige inzet van lanen en duidelijk omgrensde, direct overzichtelijke ruimtetypen, moeten uit ambachtelijke tuinkunsttradities verklaard worden. Het 'assenkruis' ook.

Het landschapsontwerp moet een ruimtelijke afspiegeling van de

ideale technische ordening (in de verkaveling) en de ideale
maatschappelijke ordening zijn.

- d. Verkavelingsplan Oostelijk Flevoland, 1954,
uit: Dienst der Z.Z.W., nota 240, 1954
- e. Ontwerp Groenplan Oostelijk Flevoland,
uit: Dienst der Z.Z.W., nota 240, 1954..
- f. Landschap Oostelijk Flevoland, 1979,
bron: Topografische Dienst en Landinrich-
ting, RIJP, 1978.

Ontwerpanalyse Oostelijk Flevoland

Enkele jaren nadat een commissie van deskundigen aan het landschap van de Noordoostpolder werkte (direct na de tweede wereldoorlog), buigt een andere commissie zich over het verkavelingsplan (d) en het ontwerp Groenplan (e) voor Oostelijk Flevoland (1954). Vergelijking van deze twee oorspronkelijke plannen met het landschap van Oostelijk Flevoland anno 1979 (f) levert het volgende op:

Het Groenplan blijkt niet louter een toevoeging bij of afspiegeling van de beslissingen die aan het verkavelingsplan ten grondslag liggen.

Omwille van een bepaald gevarieerd ruimtelijk beeld van het landschap worden de kavelrichtingen veelvuldig gedraaid, hetgeen niet verklaard kan worden uit bodemkundige of technische eisen.

Waterlopenpatronen en wegenpatronen hebben ieder hun eigen ontwerpsystematiek. De regels waaraan een waterloop moet voldoen zijn niet dezelfde als die van wegen. Beide staan los van elkaar en hoeven ook niet met groen benadrukt te worden. Een duidelijke ruimtetypologie van het Groenplan valt moeilijk te geven omdat de gehanteerde ontwerpprincipes niet uitgaan van eenduidige ruimtevormen maar van opeenvolging van ruimtelijke beelden. Je kunt het Groenplan het beste reconstrueren als een sequentie van beelden die aan de bewegende waarnemer worden voorgeschoteld. Dit is het meest duidelijk in de relatie tussen weg en nederzetting. In de Noordoostpolder ligt een dorp op of langs een kruispunt van wegen. In het Groenplan van Oostelijk Flevoland beweeg je je naar een nederzetting door er op af te rijden, vervolgens af te buigen om pas, nadat het dorp helemaal de revue is gepasseerd, een mogelijke toegang te merken. Door het doorgaande verkeer af te laten buigen worden de functies wonen en verkeer nevensgeschikt. Bovendien doet men met deze ontwerpprincipes een poging om een recreatief aantrekkelijk, parkachtig landschap te ontwerpen, met zware bosgordels die de ruimte moeten geleiden. Deze ontwerpprincipes zijn verantwoordelijk voor een minder rechtlijnig verkavelingspatroon. Ze verwijzen naar principes uit de 19e eeuwse park-

architectuur. In het huidige landschap zijn deze ontwerpprincipes slechts marginaal terug te vinden omdat andere principes er later voor in de plaats kwamen. In die latere ontwerpprincipes is een poging gedaan om de erven en de boomgaarden als door ruimte omspoelde losse elementen vorm te geven. Vandaar geen beplanting op de boerderijwegen, terwijl doorgaande autoroutes zwaar in de beplanting staan.

Er is naar aanleidingen in de bodem gezocht om de rand van de polder met bos en zware beplanting vol te zetten en zodoende een open, zo weinig mogelijk beplant middengebied over te houden. De rand is parkachtig voor de recreatie ingericht, het middengebied doelmatig voor de landbouw, beide scherp van elkaar gescheiden. Slechts als relict zien we nog ontwerpprincipes uit het oorspronkelijke Groenplan.

Vergelijking leert dat het landschap van Oostelijk Flevoland geen ruimtelijke eenheid is maar een compromislandschap, waarin minstens de volgende ontwerpprincipes zijn gehanteerd:

1. functionele aspecten als landbouw, recreatie, verkeer, natuur en wonen bepalen het geraamte van de polder, waarbij elke functie een autonome plaats krijgt toegewezen;
2. omdat hieruit een landschap zonder voldoende variatie zou volgen worden hieraan nog ontwerpprincipes uit de parktraditie (sequentie van beelden) toegevoegd;
3. een mengelmoes hiervan geeft het verkavelingsplan;
4. omdat dit niet bevredigt (teveel versnippering van de verkaveling) wordt de invloed van de gevarieerde beelden op het verkavelingsplan weer veranderd, waardoor ook het principe: 'elke functie een eigen autonome plaats', onder druk komt te staan;
5. een nieuw ontwerpprincipe (dichte rand en open midden) komt voort uit de bodem;
6. optimaliseren van de elementen bodem, water en lucht als technische ordening voor een bepaald welomschreven doel, is het ontwerpprincipe op de lagere schaalniveaus;
7. flexibiliteit moet ruimte laten voor onvoorziene ontwikkelingen.

Doelstellingenanalyse Oostelijk Flevoland

Een doelstellingenanalyse levert de volgende conclusies op: Naast landbouwkundige doelstellingen komen ook recreatieve en stedenbouwkundige doelstellingen. Niet een gesloten landbouwsamenleving (zoals in de Noordoostpolder) maar een open, rationele, vooruitstrevende samenleving met stedelingen, recreanten en agrarische producenten, staat centraal. Het landschap moet tevens als uitloopgebied voor de overvolle Randstad dienst doen. Bij de uitvoering en aanpassing van de detailplannen zijn de welomschreven doelstellingen naar de achtergrond geschoven om plaats te maken voor flexibiliteit. Er bestaat geen duidelijk beeld van de behoeften meer. Dit leidt tot een pragmatische invulling van het ruimtelijke kader van open midden en dichte rand. Nieuwe functies als natuurterreinen en kunst worden aan het landschap toegevoegd. In tegenstelling tot een eerder gehanteerd ontwerp-principe van onbeplante boerderijwegen zien we bij voorbeeld ineens weer wel wegbeplanting op deze wegen tussen de Larservaart en Knardijk.

Oostelijk Flevoland als compromislandschap

De functionele aspecten zijn veranderd in technische aspecten die om optimalisering vragen. Vervolgens is die aanpak weer vervangen door een grote nadruk op flexibiliteit. De beeldende aspecten, op basis van ruimtesequentie uit de parkarchitectuur, zijn alleen nog als relict aanwezig. In deelgebieden overheerst een pragmatische benadering: openheid in het midden, dichte, gevarieerde en recreatief aantrekkelijke rand. Onderling beconcurreren deze benaderingen elkaar zodat de eenheid ver is te zoeken. Het is een compromislandschap: 'voor elk wat wils'.

Brokstukken visies, theorieën en instrumenten

In plaats van aanzetten voor een expliciete ontwerptheorie levert de reconstructie van deze voorbeelden slechts brokstukken van visies, theorieën en instrumenten op. Die zijn onderling van totaal verschillende aard: er valt geen eenheid uit te smeden, zoals de bedoeling van het onderzoek is:

- Natuurwetenschappelijke theorieën en technisch-wetenschappelijke instrumenten kunnen de vorm van het landschap voor een deel bepalen (bij voorbeeld een verkavelingsplan).
- De visie, dat de plek aanleiding moet zijn voor ontwerpbeslissingen draagt een steentje bij. Doelstellingen voor het ontwerp komen op deze manier uit het object zelf voort. Hier spelen overwegingen omtrent de effectiviteit van ingrepen en behoud van de identiteit van de plek een rol.
- Doelstellingen op het gebied van de gewenste sociale organisatie kunnen een deel van de vorm vastleggen.
- Ambachtelijke ontwerpprincipes uit bij voorbeeld de tuin- en parkarchitectuur kunnen verantwoordelijk zijn voor inrichting en vormgeving van de ruimte.
- Tenslotte neemt een procedureel principe zoals bij voorbeeld: 'flexibiliteit in de tijd mogelijk houden', een deel van het gebrek aan duidelijke vormen en ruimten voor zijn rekening.

Bij elkaar spreken al deze principes elkaar herhaaldelijk tegen. Wanneer je de minimale eis van consistentie aan een theoretisch kader stelt, betekent dit dat deze brokstukken geen ontwerptheorie voor de landschapsarchitectuur op kunnen leveren. Al deze verschillende principes blijken te divergeren in plaats van te convergeren in de richting van een ontwerptheorie. Dat is de reden waarom het uitstapje naar de polders in dit onderzoek niet de gewenste duidelijkheid op ontwerptheoretisch gebied oplevert.

3. Nadruk op begripsvorming: traditionele, moderne en postmoderne landschapsarchitectuur.

Door analyse van ontwerpen en landschappen valt geen ontwerptheorie op te bouwen. Er is een verdergaande reflectie op het ontwerpen zelf nodig.

De eerste stap naar zo'n reflectie is ontwikkeling van een eenduidig begrippenapparaat. Daarom is er een nieuw onderzoeksprogramma opgebouwd waarin drie consistente benaderingen van het vak ideaaltypisch uiteengezet worden.

Hiermee kunnen de brokstukken, die uit de analyses van de eerste fase zijn voortgekomen, gerangschikt worden onder verschillende benaderingen.

Er bestaat niet één landschapsarchitectuur maar het vak is in ontwikkeling. Die verschillende ontwerpbenaderingen kunnen nu begripsmatig uiteengezet worden.

Ontwerpanalyse komt neer op de meest adequate reconstructie, van een ontwerp of landschap, met het doel kritische vragen te stellen aan de vakbeoefening van dit moment. Middels ontwerpanalyse worden het vak en de vakbeoefenaars herinnerd aan de bewust of onbewust vergeten uitgangspunten.

Drie ontwerpbenaderingen

In het onderzoek geef ik een reconstructie van drie ontwerpbenaderingen. Tevens wordt de ontwikkeling van het vak naar een steeds verdere rationalisering in technisch-wetenschappelijke zin uiteengezet.

In de traditionele landschapsarchitectuur krijgen de beelden- aspecten een dominante positie. Hierbij wordt ontworpen vanuit kunstzinnig-ambachtelijke vaardigheden. Het 'hoe' van een ontwerp wordt afgeleid uit een schoonheidsideaal. Het 'wat' komt voort uit maatschappelijke en ambachtelijke mogelijkheden.

De functionele aspecten worden dominant bij moderne landschapsarchitectuur, wanneer dit het voorgaande ideaaltype opvolgt. In deze landschapsarchitectuur worden de functionele aspecten technisch-wetenschappelijk aangepakt.

Wetten en regels, ontleend aan het landschap zelf, leveren de doelstellingen over hoe iets ontworpen moet worden. Uitgaan van de plek is het devies. Wat er ontworpen wordt valt af te leiden uit technische en maatschappelijke mogelijkheden. In de postmoderne landschapsarchitectuur zien we een ontwikkeling van het vak naar het nieuwe ideaaltype. Niet alleen het landschap kan technisch-wetenschappelijk ontworpen worden, door wetten en regels te volgen, ook de onontbeerlijke betrokkenheid bij de omgeving van gebruikers en betrokkenen is rationeel te produceren. Hoe een landschap ontworpen moet worden valt af te leiden uit de procedure van vormgeving. Hierin participeren de gebruikers en betrokkenen door hun vormvoorkeuren en vormbehoeften te articuleren. Wat er ontworpen wordt volgt uit de behoeften van de betrokkenen en de technische mogelijkheden. De technische mogelijkheden vormen het kader, de betrokkenen zorgen vanuit eigen behoeften voor de invulling.

Over de ontwikkeling in het vak is het laatste woord nog niet gezegd. Met de constructie van deze ideaaltypen geef ik een interpretatievoorstel. Ik let op de kritiek die landschapsarchitecten op hun voorgangers uitoefenen. Hierin kan je zien dat men het vak in de loop van de geschiedenis anders gaat uitoefenen. Voor hen zijn dat pogingen om het beter te doen. Maar er zijn natuurlijk ook steeds tegenbewegingen die juist niet inzien waarom de ontwikkeling van bijvoorbeeld traditionele naar moderne landschapsarchitectuur ook echt beter is. Die tegenbewegingen laat ik even buiten beschouwing. Zoals reeds gesteld construeer ik een logische ontwikkelingslijn. Dat wil niet zeggen dat deze ontwikkeling historisch onvermijdelijk is. Evenmin wil dat zeggen dat die stappen in de ontwikkeling positief gewaardeerd moeten worden. Dit begripsmatige instrumentarium maakt het mogelijk om ontwerpen beter te interpreteren waardoor theorievorming in de landschapsarchitectuur mogelijk wordt. Ontwerpkritiek, gedefinieerd als 'ontwerpers herinneren aan vergeten uitgangspunten' is een goed hulpmiddel hierbij.

Noot

- 1) - BOM, F. van der, Het verkavelingsplan (der Noordoostelijke polder), Zuiderzeewerken, Alkmaar 1937.
- BIJHOUWER, J., Punten landschappelijke verzorging N.O. Polder, Dir. van de Wieringermeer, Zwolle 1943.
- TAKES, C., Bevolkingscentra in het oude en nieuwe land, Alphen a/d Rijn 1948.
- OVERDIJKING, G. en L. WILMES, Beplantingsplan en uitvoering van de beplanting in de Noordoostpolder, Van zee tot land 9, Zwolle 1953.
- Div. auteurs, Langs gewonnen velden, Wageningen 1954.
- BOSMA, K. en G. ANDELA, Het landschap van de IJsselmeerpolders, in: K. BOSMA c.s. (red.) Het Nieuwe Bouwen, Amsterdam 1920-1960, Delft 1983, 142-176.

Bovenstaand artikel is een samenvatting van enkele bevindingen uit het promotieonderzoek van J. Meeus dat onder de titel "Op zoek naar een instrumentarium voor ontwerpkritiek in de landschapsarchitectuur" zal verschijnen.

Het rapport is verkrijgbaar door storting van f25,-- op rek. no. 53.9329589 A.B.N. Wageningen t.n.v. J. Meeus,

Pels Rijkckenstr. 2 Arnhem, onder vermelding van "proefschrift"

MEDEDELINGEN

Metropolis 84

Op 10, 11 en 12 oktober 1984 vindt in Parijs een internationaal symposium plaats gewijd aan de ontwikkeling van de grote metropolen, gezien tegen het licht van het komende 3e millenium. Het wordt georganiseerd door het Conseil d'île-de-France en haar Institut d' Aménagement et d' Urbanisme (IAUCIF).

Op het symposium zullen politici en technici samen komen uit de mondiale metropolen: Abidjan, Bombay, Buenos Aires, Djeddah, Cairo, Londen, Los Angeles, Mexico, Montreal, Moskou, New York, Peking, Sao Paulo, Seoul, Singapore en Tokio en de belangrijkste metropolitane regionen van de Europese Gemeenschap om zich te buigen over vraagstukken op het gebied van demografische ontwikkelingen, urban planning, economische en sociale veranderingen, transport, cultuur en leefomstandigheden.

De genoemde terreinen vormen de 4 subthema's:

- Les stratégies des grandes régions métropolitaines face aux mouvements de population.
- Les grandes régions métropolitaines face aux mutations économiques et technologiques.
- L' action des grandes régions métropolitaines en matière de transport des personnes.
- Les politiques des grandes régions métropolitaines en faveur de la culture, de l'environnement et du cadre de vie.

Op het symposium zullen verschillende commissies verslag doen van hun bevindingen op (delen van de) genoemde terreinen.

Contactadres: Secrétariat Général du Colloque des Grandes
Metropoles: IAUCIF 21-23, rue Miollis-75732
Paris Cedex 15 France, tel. (1)306.10.05

De Westeuropese stad en de transformaties in de 15e-19e eeuw.

"Les villes et la diffusion de l'innovation en Europe Occidentale XV-XIX siècle" vormt het thema van het congres georganiseerd door het Maison des Sciences de l'Homme in Parijs.

Er vinden twee bijeenkomsten plaats:

- 1 en 2 juni 1984 rond het thema: "Innovation et culture urbaine";
- 2 en 3 december 1984 rond het thema: "Innovation et espace urbain".

Contactadres: Mme Anna Maria Bosc,

Bureau 111, Maison des Sciences de l'Homme
Bd Raspail, 75270 Paris.

In Bad Homburg wordt van 20-23 februari 1985 het 3e colloquim over de geschiedenis van de stadsplanning georganiseerd door de Werner-Reimers-Stiftung, verbonden aan de Lehrstuhl für Planungstheorie van de Rheinische-Westfälische Technische Hochschule te Aken.

Centraal staat het probleem van de woningbouw voor de laagste inkomensklassen in relatie tot stedebouw.

Bijdragen worden verwacht van o.a. G. Fehl, E. Kanter, P. Marcuse, G. Piccinato, J. Rodriguez-Lores, M. Smets, A. Sutcliffe, E. Taverner.

De colloquimresultaten zullen worden gepubliceerd in de reeks:

Stadt-Planung-Geschichte bij H. Christians-Verlag te Hamburg

contactadres: Lehrstuhl für Planungstheorie

Architekturgebäude

(Reissmuseum)

Schinkelstrasse 1

5100 Aachen tel. (0241)-805029